

УДК 327:911(44)

Галина Копачинська,

кандидат географічних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і регіональних студій,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

kopachinska.galina@vnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-9395-8730;

Любомир Ревага,

студент 6 курсу, освітньо-професійної програми «Міжнародні відносини», факультет міжнародних відносин,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

DOI 10.29038/2524-2679-2022-03-147-164

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ФРАНЦУЗЬКОЇ ШКОЛИ ГЕОПОЛІТИКИ

У статті проаналізовано становлення та розвиток французької школи геополітики як однієї з провідних шкіл геополітичної науки. Розкрито зміст поняття «геополітика» та основні підходи до її визначення. Обґрунтовано необхідність дослідження й аналізу основних етапів формування французької школи геополітики. Розглянуто характерні риси зародження геополітики у Франції та доведено, яким чином історія самої держави вплинула на особливості зародження й еволюції геополітики та геополітичних концепцій у ній. Проаналізовано основні праці вітчизняних і зарубіжних науковців стосовно особливостей формування французької школи геополітики. Запропоновано наукові методи, за допомогою яких комплексно розкрито історичні етапи розвитку французької школи геополітики. На основі отриманих результатів дослідження в статті запропоновано виокремлення чотирьох основних етапів історичного розвитку французької школи геополітики, а саме: I-й – хронологічні межі кінця XIX – поч. XX ст. (він характеризується появою політичної географії та геополітики). Саме в цей період у Франції з'являються праці Е. Реклю, якого вважають інтелектуальним батьком французької геополітики. Також активно впроваджував свою наукову діяльність Відаль де Ла Бланш, котрий став засновником французької географічної школи. II-й етап (поч. XX – середина XX ст.) – важливе значення має наукова діяльність Ж. Ансея, Л.

Февра. На цьому етапі відбуваються протиріччя в наукових дискусіях Франції та Німеччини, що безпосередньо впливали на формування французької школи геополітики. III-й етап (середина ХХ – кінець ХХ) – на цьому етапі питання постколоніальних відносин входить до наукових інтересів І. Лакоста. Цей період характеризується активною зовнішньополітичною діяльністю Ш. де Голля, який заклав основний фундамент для подальшого руху Франції, а його погляди стали дороговказом для наступників. Третій період становлення французької геополітики припадає на роки діяльності відомого французького географа й геополітика, засновника школи «внутрішньої геополітики» І. Лакоста. IV-й етап (кінець ХХ ст. – до тепер) – французька геополітика стала спрямована на просування ідеї створення Європи як потужного центру майбутнього багатопольярного світу з розрахунком зайняти в ньому гідне місце. На цьому етапі важливими для розвитку французької геополітики є напрацювання Ж. Атталі, П. Галлуа, М. Фуше, Е. Тодда. У статті розкрито основні характеристики кожного з досліджуваних етапів. Обґрунтовано доцільність їх виділення в таких часових рамках, які представлені в дослідженні. Розглянуто праці класиків французької школи геополітики й проаналізовано їх основні геополітичні ідеї та погляди. У статті особливо увагу приділено дослідженню праць сучасних представників геополітичної науки, які вбачають Францію нерозривно пов'язаною з європейською спільнотою.

Ключові слова: геополітика, геополітична школа, історичний етап, Франція, розвиток, П. В. де ла Блаш.

Halyna Korachynska,

Lesya Ukrainka Volyn National University,
ORCID ID: 0000-0002-9395-8730;

Liubomyr Revaha,

Lesya Ukrainka Volyn National University

FEATURES OF THE FORMATION OF THE FRENCH SCHOOL OF GEOPOLITICS

The article analyzes the formation and development of the French school of geopolitics as one of the leading schools of geopolitical science. The meaning of the concept of “geopolitics” and the main approaches to its definition are revealed. The necessity of research and analysis of the main stages of the formation of the French school of geopolitics is substantiated. The characteristic features of the birth of geopolitics in France are considered and it is proved how the history of the state itself influenced the features of the birth and evolution of geopolitics

and geopolitical concepts in France. The main works of domestic and foreign scientists regarding the peculiarities of the formation of the French school of geopolitics are analyzed. Scientific methods are proposed, with the help of which the historical stages of the development of the French school of geopolitics are comprehensively revealed. Based on the research results, the article proposed to distinguish 4 main stages of the historical development of the German school of geopolitics, namely: the 1st stage includes the chronological boundaries of the end of the 19th century and the beginning of the 20th century. XX – it is characterized by the emergence of political geography and geopolitics. It was during this period that the works of E. Reclus appeared in France, who is considered the intellectual father of French geopolitics. Vidal de La Blanche, who became the founder of the French geographical school, also worked actively during this period. The 2nd stage (early 20th-mid 20th) – the scientific activity of J. Ansel, L. Fevre is of great importance. At this stage, contradictions occur in the scientific discussions of France and Germany, which directly influenced the formation of the French school of geopolitics. III-rd stage (middle of XX – end of XX) – at this stage, the issue of post-colonial relations is among the scientific interests of I. Lacoste. This period is characterized by the active foreign policy activity of S. de Gaulle, who laid the main foundation for the further movement of France, and his views became a guide for his successors. The third period of the formation of French geopolitics corresponds to the years of activity of the famous French geographer and geopolitician, the founder of the school of "internal geopolitics" I. Lacoste. The IV stage (end of the 20th century to the present) – French geopolitics is aimed at promoting the idea of creating Europe as a powerful center of the future multipolar world with the aim of occupying a worthy place in it. At this stage, the theory of J. Attali, P. Gallois, M. Fouche, and E. Todd is important for the development of French geopolitics. The article reveals the main characteristics of each of the studied stages. The expediency of their selection in the time frames presented in the article is substantiated. The works of the classics of the French school of geopolitics were reviewed and their main geopolitical ideas and views were analyzed. In the article, special attention was paid to researching the works of modern representatives of geopolitical science, who see France as inextricably linked with the European community.

Key words: geopolitics, geopolitical school, historical stage, France, development, P. V. de la Blanche.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Геополітика (від грец. *geo* – Земля, *politike* – мистецтво управління державою) – наука про географічну зумовленість різних політичних процесів. Саме об'єднання слів «гео» й «політика»

вказує на істотний зв'язок між географічним простором і політикою держави. Геополітика є одним із найвпливовіших інтелектуальних напрямів ХХ ст., що визначають характер досліджень у таких галузях, як зовнішньополітична й військова стратегія держав, національні інтереси, аналіз та прогнозування локальних і глобальних міжнародних конфліктів. Під впливом нових обставин світ постійно змінюється, його база насичується новими елементами, які не скасовують географічні фактори, а додаються до них та формують геополітичну модель сучасного світу. Ця модель перебуває швидше в динаміці, ніж у статиці. Ще не так давно геополітика розвивалася в ракурсі проблематики політичної географії, а сьогодні вже доводиться говорити про самодостатність таких дисциплін, як геоекономіка, геоекологія, геокультура тощо.

Геополітика має тривалу історію. Уперше термін «геополітика» введений Рудольфом Челленом у 1899 р. За визначенням Челлена, геополітика – це вчення про державу як географічний організм або явище в просторі, тобто вчення про державу як країну, територію або область. Важливу роль у її становленні відіграла французька школа геополітики, представниками котрої були А. Жак, Ш. де Голль, Ж. Атталі, Ж. Готтманн, І. Лакост, Р. Арон, М. Фуше та ін.

О. Денисенко вважає, що «геополітика виступає основою для вироблення зовнішньополітичної стратегії держави. Ідея щодо переваги державних інтересів у міжнародних відносинах стала теоретичною платформою політики активного зовнішньополітичного націоналізму Франції. Відповідно до французьких зовнішньополітичних традицій, національні інтереси перебувають у трьох основних площинах: європейське будівництво, «зона глобальної відповідальності» Франції, яка включає Середземномор'я та Африканський континент, і, нарешті, відносини з великими державами, які визначають співвідношення сил на міжнародній арені» [2, с. 11].

Як зауважує О. Омельченко, «геостратегія Франції має ознаки подвійної спрямованості та спирається на оцінку геополітичного простору за її межами із погляду його стратегічної важливості й потенційних загроз. З одного боку, зовнішньополітичні дії Франції локалізуються здебільшого в межах європейського простору, а з іншого – Франція проводить активну глобальну політику в масштабі світової спільноти» [4, с. 123].

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Питання французької школи геополітики цікавлять багатьох зарубіжних і вітчизняних учених. Особливе місце займають праці М. Блока, Ж. Ле Гоффа, Л. Февра [9], що повернули інтерес до політики та підняли дискусію серед науковців що-

до місця Франції в міжнародних відносинах. Напрацювання географів Е. Реклю [13], В. де Ла Блаша [8], Ф. Моро-Дефаржа [12] надали географічній школі політичного забарвлення й заклали фундамент для французької школи геополітики. Також для статті важливими є праці Н. Малиновської [3], у яких аналізуються геополітичні концепції Французької Республіки; О. Омельченко [4] розглядає взаємозв'язок між етнопсихологічними рисами французької нації та розбудовою національної геополітики. Важливе значення має дисертаційне дослідження К. Денисенко «Геополітика та геостратегія Франції» [2], у котрому виконано аналіз еволюції, особливостей і тенденцій формування геополітики та геостратегії Франції. На особливу увагу заслуговує підручник «Геополітика в постатях і термінах» [1].

Отже, французька школа геополітики вивчалася багатьма дослідниками. Значну увагу науковці приділяли розгляду загальних тенденцій розвитку геополітики Франції, однак праць, які б розкривали особливості розвитку та формування французької школи геополітики, порівняно мало, що зумовило необхідність комплексного дослідження обраної наукової теми.

Мета статті – комплексний аналіз становлення та розвитку французької школи геополітики завдяки вивченню особливостей її формування й дослідженню праць її основних представників; аналізу праць відомих геополітиків французької геополітичної школи В. П. Блаша, Ж. Атталі, Ж. Готтманна, І. Лакоста, Р. Арона, М. Фуше – і вплив їхніх концепцій на подальший процес розвитку геополітики у Франції та цілого світу загалом.

Методика дослідження. Для комплексного вивчення історичних етапів розвитку французької школи геополітики застосовано низку наукових методів, зокрема історичний, хронологічний, дихронний (метод періодизації), системний підхід, узагальнення й метод абстрагування.

Важливим для виконання наукового аналізу є історичний метод, основою якого є вивчення різноманітних джерел інформації, що стосуються проблеми дослідження. Історичний метод дає змогу вивчити виникнення, формування та розвиток процесів і подій у хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків, закономірностей і суперечностей.

З історичним методом пізнання тісно пов'язаний хронологічний, використання котрого дало змогу вивчити еволюцію перших геополітичних концепцій запроваджених усередині французької школи геополітики й провести аналіз зародження та формування геополітики у Франції в хронологічній послідовності.

Для виокремлення історичних етапів розвитку французької школи геополітики та обґрунтування їх доцільності використано дихронний метод. Також здійснено ретроспективний аналіз особливостей зародження геополітики у Франції й вплив цієї науки на історію її становлення в самій державі. Під час написання статті використано системний підхід, який полягає в дослідженні об'єкта як цілісної множини елементів у сукупності відношень і зв'язків між ними, тобто розгляд об'єкта як модель системи. Цей метод наукового дослідження передбачає аналіз зародження геополітичної науки у Франції як цілісного, системного явища. Важливість цього методу пояснюється тим, що для дослідження етапів розвитку геополітичної школи Франції обов'язкове здійснення системного аналізу основних чинників, які впливають на становлення й розвиток геополітичної науки у Франції. У роботі також використано метод узагальнення, що уключає комплекс послідовних дій щодо зведення конкретних одиничних фактів у єдине ціле з метою виявлення типових рис і закономірностей, притаманних досліджуваному явищу. Узагальнення – логічний процес переходу від одиничного до загального чи від менш загального до більш загального знання, а також продукт розумової діяльності, форма відображення загальних ознак і якостей об'єктивних явищ. Цей метод виявився важливим для написання цієї роботи, оскільки, дав змогу подати інформацію, узагальнюючи всі джерела в одну роботу. Із його допомогою проаналізовано окремі чинники зародження французької школи геополітики, а також узагальнено основні історичні етапи становлення французької школи геополітики загалом.

Під час написання цієї роботи використано метод абстрагування за допомогою якого вивчено вплив поглядів та ідей представників геополітичної школи Франції на історію її становлення й формування. За допомогою методу абстрагування досліджено лише необхідні та найістотніші ознаки зародження й становлення французької школи геополітики та в подальшому проведено аналіз історичних етапів її розвитку.

Отже, використання сукупності різних методів, а саме: історичного, хронологічного, дихронного (методу періодизації), системного підходу, узагальнення й методу абстрагування, – дало можливість глибоко дослідити та проаналізувати історичні етапи розвитку французької школи геополітики, а також вивчити її вплив на становлення науки геополітики загалом.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Геополітика у Франції має давні розвинені традиції й власні, притаманні лише їй риси. Біля витоків французької геополітичної школи стояли такі відомі географи, воєнначальники та політичні діячі, як маршал Себастьян де Претр де Вобен (1633–1707 рр.), географ Елізе Реклю (1830–1905 рр.), фахівець у галузі морської географії Каміль Валло (1870–1945 рр.), автор «Географії людини» Жан Брюн (1869–1930 рр.), географ і політичний діяч Андре Зігфрід (1875–1959 рр.), ентузіаст західноєвропейської інтеграції Альбер Деманжон (1872–1940 рр.), адмірал Рауль Кастекс (1878–1968 рр.). Книги Поля Відаля де ла Блаша (1845–1918 рр.) та Жака Анселя (1882–1943 рр.) видавалися практично в ті самі роки, що й роботи німецьких класиків геополітики й творця цього терміна – шведського автора Рудольфа Челлена.

Погляди засновників французької геополітики відрізняються різноманітністю підходів до досліджуваної проблематики. У той самий час їх поєднує низка загальних рис, що становлять оригінальність французької геополітичної школи. В узагальненому вигляді вони зводяться до такого.

По-перше, це неприйняття типового для англо-саксонської та німецької традиції й «об'єктивного закону» дуалізму суші й моря. Так, вирішення прикордонної суперечки Франції та Німеччини П. В. де ла Блаш убачав у перетворенні Ельзасу й Лотарингії із зони конфлікту між двома країнами на зону співробітництва. Тому для французької геополітики більше значення має ідея поступової конвергенції, взаємопроникнення суші та моря – цих протилежних, із погляду Х. Маккіндера й інших британських, американських та німецьких авторів, геополітичних сил.

По-друге, уже у ХІХ ст. один із попередників французької геополітичної школи Елізі Реклю у своїй дев'ятнадцятитомній «Новій універсальній географії» висловлював у край критичне ставлення до соціал-дарвінізму, що мав величезний вплив у Німеччині, і відмовлявся приймати тезу про боротьбу держав за виживання як фундаментальний закон природи. Французькі геополітики заперечують вирішальний вплив на політичні процеси матеріальних, природних, географічних чинників. На противагу цьому, вони акцентують увагу на ролі образів життя (Ж. Ансель), символів, іконографії (Ж. Готтманн).

По-третє, для французької школи характерний не географічний детермінізм, а симбіоз волі й ініціативи людини. Поль Відаль де ла Блаш різко критикував Ф. Ратцеля за його географічний детермінізм і

висунув принципово важливий для сучасної французької геополітики принцип «посибілізму», за яким той чи інший простір лише надає державі можливості його геополітичної конфігурації, але реалізація цих можливостей залежить від волі людей. Геополітика є сферою духу, самосвідомості, політичної історії та соціальної організації життя. Тому роль «природного комплексу» може бути правильно зрозуміла лише в поєднанні з активно діючим суб'єктом [7, с. 553].

По-четверте, характерною рисою французької геополітики є наголос не на просторово-географічному розмірі держави та її природних кордонах, а на таких чинниках, як організація території, її ставлення до комунікацій (Ж. Готтманн).

По-п'яте, французька школа геополітики однією з перших звернула увагу на питання соціальної географії, що сприяло розвитку «внутрішньої геополітики» – дослідженню політичного суперництва, що спостерігається в рамках однієї нації (наприклад в електоральній сфері), форми якого зазвичай виключають збройне насильство (К. Валло) [7, с. 553].

По-шосте, представникам французької школи, на відміну від німецької геополітичної традиції, не властива абсолютизація ролі та значення держави як суб'єкта геополітики. Навпаки, держава вторинна. Первинні – окремі локальні спільноти людей, які поступово усвідомлюють свою єдність. Звідси – регіональність як вихідний пункт роздумів, що акцентує увагу на взаємодії локальних просторів, «осередків цивілізації». Це не відмова від мондіалізації (термін, який французькі міжнародники нерідко протиставляють терміну «глобалізація»), а рух до світової єдності через зближення та асиміляцію способів життя. Провідним історичним процесом П. В. Блаш передбачав створення в майбутньому світової держави, але не шляхом завоювання, як інші геополітики, а шляхом мирної цивілізаційної інтеграції [8].

По-сьоме, критичний (і в цьому сенсі «об'єктивний») погляд, що спонукає до аналітичних роздумів, а не пропонує формальну доктрину. На думку П. В. Блаша, просторово-географічні чинники не вичерпують різноманіття тих причин, які впливають на політичну поведінку держави й тому мають бути доповнені чинниками часу, тривалості, історії [7, с. 553]

Зазначені фактори не залишаються незмінними, статичними, укоріненими. Вони варіюються, надаючи природним феноменам характеру плинності. Підкреслюючи значення обмінів, відносин, взаємодій, спілкувань між регіонами та країнами, представники французької політології схильні до релятивізму, свідомо уникаючи надавати своїм поглядам характеру системи.

Ще однією рисою французької школи геополітики є схильність її представників розглядати геополітику як метод дослідження. Для нього характерний акцент на соціальних «уявленнях» про простір та облік поєднання просторових (локальних, національних, регіональних, світових, мережевих) і тимчасових (короткочасних, довгострокових та перспективних) характеристик об'єкта, що вивчається [7, с. 553]. Як бачимо, французька школа геополітики виникла й розвивалася саме на протигагу німецькій.

Загалом становлення та розвиток французької школи геополітики можна поділити на чотири історичні етапи, які представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Основні історичні етапи розвитку французької школи геополітики*

Назва історичного етапу	Часові межі	Основні характерні ознаки
1	2	3
I історичний етап – початковий	кінець XIX – поч. XX ст.	Початок цього етапу пов'язаний із появою політичної географії та геополітики. У цей період у Франції різко зросла кількість географічних товариств, що трохи послабило загальну байдужість французів до геополітики. У цей період з'являються праці Е. Реклю, якого вважають інтелектуальним батьком французької геополітики. Також у цей період активно працює Відаль де ла Блаш, який став засновником французької географічної школи.
II історичний етап – основоположний	поч. XX – середина XX ст.	На цьому етапі розвитку французької геополітичної школи важливе значення має наукова діяльність Ж. Ансея, Л. Февра. У цей період помітні протиріччя в наукових дискусіях Франції та Німеччини, що безпосередньо мали вплив на формування французької школи геополітики.
III історичний етап – відновлення	друга пол. XX – кінець XX ст.	У другій половині XX ст. більшість французьких колоній отримала незалежність, а відтак основою геополітики цього періоду є концепція неоколоніалізму та політика планетарної

Закінчення таблиці 1

1	2	3
		відповідальності щодо новостворених держав. Питання постколоніальних відносин входить до наукових інтересів І. Лакоста. У проблемі колоніалізму він убачає винятково геополітичний феномен. Цей період характеризується активною зовнішньополітичною діяльністю Ш. де Голля.
IV історичний етап – сучасний	кінець ХХ ст. – до сьогодні	У цей період французька геополітика спрямована на просування ідеї створення Європи як потужного центру майбутнього багатополярного світу з розрахунком зайняти в ньому гідне місце.

*Складено та розроблено авторами самостійно.

Протягом першого етапу (кінець ХІХ ст. – початок ХХ ст.) зароджується концепція політичної географії. Засновником французької географічної школи вважається Поль Відаль де ла Блаш (1845–1918 рр.). Суть основних ідей В. де ля Блаша розкрита в працях «Картина географії Франції» (1903 р.), «Східна Франція» (1917 р.), «Принципи географії людини» (1922 р.). На формування його поглядів вплинула концепція Ф. Ратцеля, проте з багатьма ідеями німецької геополітики В. де ля Блаш не погоджувався. Зокрема, він вважав перебільшеною роль природних факторів (ґрунтів) у розвитку держав. Автор пропонував розглядати географічне положення як «можливість», що може стати дійсним політичним чинником. У цьому ракурсі він розробив концепцію «посибілізму» (від франц. *Possible* – можливий). Відповідно до цієї концепції, політична історія більшою мірою залежить від суб'єктивного чинника – людини. Головною загрозою світові П. В. де ла Блаш вважав геополітичну заблокованість Німеччини, що не має можливостей для виходу своєї зростаючої агресії. Розв'язання проблеми європейської та світової безпеки Відаль де ла Блаш убачав у створенні політичного та економічного співтовариства держав, припускаючи появу світової держави. Відносини Франції й Німеччини розкрито в його книзі «Східна Франція». У ній, говорячи про спірні території – Ельзас і Лотарингію, – В. Блаш запропонував перетворити їх у зону взаємного співробітництва.

Ще один французький географ Е. Реклю (1830–1905 рр.) є автором дев'ятнадцятитомної праці «Земля і люди» (1894 р.). Він пов'язує

могутній вплив географічного середовища з успіхами європейської нації. Саме умови ґрунту, клімату, форми й розташування материка надали європейцям можливість стати першими в пізнанні землі в цілому та тривалий час залишатися на чолі людства [13, с. 5].

Наступний етап, що тривав від початку аж до середини ХХ ст., французький політолог Ф. Моро-Дефарж називає відсталим у розвитку французької геополітики. Це пов'язано передусім із тим, що в цей період цілі французької зовнішньої політики зводилися до трьох тез, які переслідували головну ціль – створити супротив Німеччині, яка мала численні переваги в населенні, промисловості й військовій силі, шляхом приваблення та утримання в якості союзника Великобританії; залучення союзників, що перебувають у тилу Німеччини й могли б нав'язати останній війну на два фронти; максимального послаблення Німеччини при утворенні сприятливих для цього умов [12, с. 126].

На цьому етапі розвитку французької геополітичної школи важливе значення має наукова діяльність Ж. Анселя (1882–1943). Німецьку геополітику він розцінював як «псевдогеографію». Його жорстка критика німецької геополітики привернула увагу німецьких окупантів – й Ансель був поміщений до концентраційного табору в 1941 р., проте невдовзі після звільнення він помер. Ж. Ансель був жорстким опонентом експансіонізму та імперіалізму. Його концепція на той час була франкоцентристською. Франція була для нього країною з цивілізуючою, а не із завойовницькою місією. В опублікованій у 1938 р. монографії «Географія кордонів» Ж. Ансель пропонував розглядати зміну кордонів як результат необхідності та добровільності держав. Учений погоджувався, що кордони не можна вважати вічними, незмінними. Вони, скоріше, є «тимчасовою периферією», «ізобарами», які відображають баланс сил на цьому етапі політичного розвитку. Єдиною природною межею Ж. Ансель вважав межу ойкумени (відсутність людей) [1, с. 166].

Важливе значення в розвитку геополітичної науки цього періоду має праця Л. Февра (1878–1956 рр.) «Бої за історію» (1992 р.), у якій автор порушує болюче для Франції питання післявоєнних років. «Франція зробила свій вибір. Вона вибрала катастрофу. Вибір цей нікому не зрозумілий. Ми шукали Францію там, де їй належало бути. Але там її не виявилось. Вона грала в ляльки, які дісталися їй від бабусі. Грала з розумним виглядом. З поклонінням. Грала по-дурному» [9, с. 61]. Це бачення науковця потрібно враховувати під час дослідження векторів зовнішньої політики Франції, співвідношенні національних амбіцій із її можливостями.

У цей період помітні протиріччя в наукових дискусіях Франції та Німеччини, що безпосередньо впливали на формування французької школи геополітики. Переважно науковці намагалися знайти співвідношення, а отже, й обґрунтування території держави, її географічних даних могутності, сили, відносин із сусідами та інші компоненти, які визначають геополітичне становище держави [3, с. 158].

III історичний етап характеризується активною зовнішньополітичною діяльністю Ш. де Голля (1890–1970), якого Ф. Моро-Дефарж (нар. 1943 р.) називає єдиним французьким геополітиком. Перед П'ятою Республікою Франції постали три основні завдання: повернути домінування в Європі, створити противагу США й НАТО та убезпечити себе від можливої німецької загрози. Ці умови стали визначальними для формування Європейського об'єднання вугілля і сталі у 1950 р. [12, с.17].

У 1960 р. президентом Ш. де Голлем затверджено план реалізації чотирьох ядерних програм, розрахованих на 1960–1982 рр. Головними принципами оборонної політики, які згодом увійшли в документ, були: 1) відповідальність за безпеку держави; 2) відмова від будь-якої інтеграції, яка не дає можливості діяти в рамках союзів, склад і сфера діяльності, яких можуть розвиватися; 3) озброєння військовими засобами, що дають змогу Франції грати у світі ту роль, на яку вона претендує [3, с. 159]. Де Голль вважав, що Франція має очолити блок західноєвропейських держав, на противагу США. Отже, членство в НАТО було несумісне з цією позицією де Голля. У 1966 р. Франція вийшла з інтегрованої військової структури НАТО. Позитивним політичним наслідком геополітичного кодексу Ш. де Голля був розвиток т. зв. «розрядки». Проте спробу де Голля відкрити «залізну завісу» раптово було перервано вторгненням СРСР та його військових союзників до Чехословаччини в 1968 р. Геополітичний кодекс де Голля не отримав подальшого розвитку після відходу його в 1969 р. Проте зберігається його ідея європейського розвитку, незалежного від США.

Важливий внесок у розвиток геополітичної школи Франції цього періоду мають погляди Реймона Арона (1905–1983 рр.). У фундаментальній праці «Мир і війна між націями» (1962 р.), учений порушує одвічну проблему війни й миру між народами в контексті світової історії. Автор досліджує причини виникнення війн і їх перебіг від найдавніших часів до сучасності, пропонує свої шляхи, хоч і вельми суперечливі, уникнення війни та встановлення вічного миру на планеті. Р. Арон детально зупиняється на поняттях могутності й сили, що відносить до засобів зовнішньої політики. Р. Арон розрізняє три типи

миру – рівновага, гегемонія та імперська влада. Між миром рівноваги й миром імперії розмушується мир гегемонії. Р. Арон цілий розділ відвів проблемам географічного середовища, зупинившись на основних геополітичних концепціях своїх попередників, географічному просторі, кількості населення тощо. Два останні розділи монографії Р. Арона стосуються розвитку планетарної системи в ядерний вік та суперечностей дипломатико-стратегічної діяльності. Дослідник детально простежив співвідношення між воєнними блоками, охарактеризував політику неприєднання, нейтралітету й нейтралізму, нарощування різних видів озброєння (зброя тактична та класична) тощо [1, с. 168].

Третій період становлення французької геополітики припадає на роки діяльності відомого французького географа й геополітика, засновника журналу «Геродот» і школи «внутрішньої геополітики» Іва Лакоста (нар. 1929 р.). «Геродот» відіграв велику роль у становленні геополітики як прикладної дисципліни, аналізі конкретних геополітичних проблем та конфліктів. Традиційну проблематику «геополітичної сили» «Геродот» відкидає як тоталітарну. Центральним для цього напрямку є поняття геополітичного конфлікту, що досліджується у всіх його історичних стадіях та проявах як зіткнення соціальних інтересів. Ів Лакост віддавав перевагу «лівим» ідеям. Свої геополітичні погляди він виклав у тритомній праці «Геополітика регіонів Франції» (1986 р.) [10].

І. Лакост прагнув адаптувати геополітику до сучасних умов, не поділяючи ідей ні «органіцизму» континентальної школи, ні «атлантичного механіцизму». Геополітика Лакоста – це лише соціологічний інструмент аналізу ситуації, метод, який допомагає в дослідженні локальних проблем або щодо політичних уподобань населення певних регіонів.

На IV історичному етапі (кінець XX ст. – до сьогодні) французька геополітика стала спрямована на просування ідеї створення Європи як потужного центру майбутнього багатопольярного світу з розрахунком зайняти в ньому гідне місце.

У цей період важливою для розвитку французької геополітики є теорія Жака Атталі (нар. 1943 р.), яку він виклав у праці «Лінія горизонту» (1990 р.). Сучасні дослідники вважають, що теорія Атталі займає проміжне місце між атлантизмом і мондіалізмом. Ж. Атталі зазначає, що сучасний світ панування ліберальних цінностей, ринкових відносин та інформаційних технологій формується на принципах геоекономіки. Наступає «ера грошей». Саме гроші потрібно розцінювати як універсальний еквівалент цінності. Світ стає єдиним й однорідним, а тому геополітичні цінності, які домінували до цього часу, відходять на задній план. Для Ж. Атталі

як яскравого представника геоекономіки не мають суттєвого значення історія, культурні традиції та звичаї того чи іншого народу. На передній план виходять центри світових бірж, корисні копалини, інформаційні центри, великі підприємства.

Важливими на сучасному етапі розвитку геополітичної школи Франції є погляди П. Галлуа (1911–2010 рр.). Він вважає, що сучасна фаза геополітичної еволюції світу характеризується провідною роллю в ній ракетно-ядерної зброї. Володіння нею ніби вирівнює сили ядерних держав, незалежно від їх географічного положення, чисельності населення й традиційних фізико-географічних умов території. Іншою важливою рисою є «масова поведінка людей», чого не враховувала традиційна геополітика. Особливо небезпечна можливість доступу терористів до зброї масового знищення, їх проникнення на атомні електростанції. Потрібно зазначити, що деякі уряди проводять політику заохочення та їхні країни стають осередками терористів. Сьогодні це стосується росії. На думку П. Галлуа, поле вивчення традиційної геополітики було обмежене земним простором – сушею та морем. Сучасна ж геополітична ситуація багато в чому визначається сьогоденням та майбутнім освоєнням космічного простору. П. Галлуа переконаний, що настають часи «неконфронтаційної геополітики» – науки, яка вивчає «відносини між владною політикою в міжнародному плані та тими географічними межами, у яких вона проводиться» [1 с. 166].

Великий внесок у розвиток сучасної французької геополітичної школи зробив Мішель Фуше (нар. 1946 р.). Він є автором численних праць із геополітики та міжнародних відносин, серед яких монографії – «Європейська республіка. Історичні і географічні контури» (1999 р.), «Фронт і кордони» (2004 р.), «Мапа кордонів» (2007 р.), «Європа: географія і геополітика» (2009 р.), «Європа і майбутнє світу» (2009 р.). У книзі «Мапа кордонів» автор визначив кордони як основний елемент геополітики. Кордони існують не лише між державами, а й усередині них, пролягаючи між суспільством і владою, різними соціальними та культурними групами. У своїх поглядах Фуше солідаризується із зовнішньополітичною концепцією Європейського Союзу. Він називає Європу геополітичною лабораторією. «Це перша і найпрогресивніша з багатодержавних систем, заснована на добровільному союзі древніх держав-націй, сукупність яких є чимось більше, ніж її частини. Побіжний погляд на Азію показує, що в цій частині світу, усе ще прив'язаної до силових ігор, властивих Європі ХІХ ст., рівновага підтримується лише завдяки присутності іноземного арбітра, який має потужне озброєння, – Сполучених Штатів Америки»

[10]. Європейці, на думку Фуше, продовжують постійно дивитися в «американське дзеркало», тобто значною мірою залежні від США. Але водночас Фуше визнає, що саме завдяки могутнім збройним силам США Європейський Союз може почуватися в безпеці [10]. М. Фуше у своїх працях приділив увагу Україні: «Україна – друга важлива держава, близька до того, щоб установити свій суверенітет без особливих проблем з росією... Під впливом польських стратегів і тез Бжезінського Київ нерідко афішує бажання ідентифікуватися як центральносхідна держава, незалежна від волі “великого східного сусіда” Росії» [10]. Мішель Фуше так само, як Ів Лакост, відзначає можливість поширення інтеграційної політики, яка виправдала себе в Західній Європі, на інші регіони світу. Життєздатність моделі нової Європи може, зрештою, привести до перемоги принципу інтеграції над догматичним принципом панування та контролю одних країн над іншими.

Для проведеного в статті дослідження важливими є погляди відомого французького історика, соціолога, антрополога Еммануеля Тодда (нар. 1951 р.), який опублікував низку статей та понад 10 книг, зокрема «Економічні ілюзії» (1998 р.), «Після імперії» (2002 р.). Досить цікавою є праця Е. Тодда «Після імперії», де він обґрунтовує перспективність імовірного сценарію, згідно з яким росія рано чи пізно захоче повернути в склад єдиної республіки колишні території СРСР, а особливо Україну. Звісно ж, ця праця має враховуватися заздалегідь як обґрунтування превентивної політики з боку України, аби не допустити імовірного вторгнення росії на її території, що, на жаль, не було зроблено вчасно. Також ці погляди можуть стати як певне пояснення «двоякої» політики Франції щодо реагування на війну в Україні, адже політикум держави завжди користувався підтримкою й роз'ясненнями геостратегів і геополітиків, які були радниками державного керівництва.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, геополітика є міждисциплінарною наукою, що вивчає процеси виникнення, трансформації, функціонування й взаємодії геопросторових політичних систем різних ієрархічних рівнів і розробляє прогнози їх розвитку. Оскільки геополітика як наука досить складна по своїй суті, у процесі її розвитку з'являлися різноманітні наукові школи в різних державах світу, які мали велике значення у формуванні теоретичних основ геополітики. Однією з таких є французька школа геополітики. Представниками її є В. П. Блаш, який

пропрокував посилення континентальних держав; Ж. Ансель бачив шлях до прогресу у створенні гнучких угруповань, складові частини яких (держав) співпрацювали б в економічному, політичному та культурному відношеннях. Значний внесок у становлення французької геополітичної школи зробити Ж. Атталі, Ш. де Голль, А. Реймона. На сучасному етапі розвитку французької геополітики цікавими є погляди П. Галлуа, М. Фуше, Е. Тодда. Основним здобутком французької геополітичної школи є створення школи «географії людини», тобто концепції посибілізму. Відповідно до цієї концепції, політична історія має два аспекти – просторовий (географічний) та тимчасовий (історичний). Географічний чинник відбито в навколишньому середовищі, історичний – у самій людині («носії ініціативи»). В. де ла Блаш вважав, що помилка німецьких «політичних географів» у тому, що вони вважають рельєф детермінуючим чинником політичної історії держав. Тим самим, на думку де ла Блаша, принижується фактор людської свободи та історичності. «Посибілізм» де ла Блаша був сприйнятий більшістю геополітичних шкіл як корекція жорсткого географічного детермінізму попередніх геополітичних авторів.

Вивчення особливостей становлення французької школи геополітики є необхідним завданням для розуміння її основних функцій та формування теоретичних засад геополітики як науки та пояснення й передбачення багатьох геополітичних блоків та політичних асоціацій, що виникли в кінці ХХ ст. і реалізуються до сьогодні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вегеш, М. (2020). Геополітика в постатях і термінах : підручн. для студентів і аспірантів спец. «Політологія». Ужгород: Вид. дім «Гельветика».
2. Денисенко К. Ю. (2009). Геополітика та геостратегія Франції: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. Київ.
3. Малиновська, Н. В. (2015). Зовнішньополітичні концепції Французької Республіки. *Вісник Дніпропетровського університету*, 2, 155–165. file:///C:/Users/user/Desktop/693-%23%23default.genres.article%23%23-1420-1-10-20151113.pdf (дата звернення: 29.09.2022).
4. Омельченко, О. А. (2014). Геополітика Франції в ракурсі етнопсихологічних особливостей нації. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*, 5, 122–127. <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6574/Omelchenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 29.09.2022).
5. Тодд, Е. (2006). Після імперії. Есе про загинання американської системи. Львів: Кальварія.
6. Aron, R. (1962). *Paix et guerre entre les nations*, Paris, Calmann-Levy.
7. Brigot, A. (2003). *Compte rendue. Etudes internationales*, vol. 34, № 3, pp. 550–556.

8. De la Blache, P. V. (1913). Des caractères distinctifs de la géographie. https://www.persee.fr/doc/geo_0003-4010_1913_num_22_124_8245 (accessed on: 29.09.2022).
9. Febvre, L. (1992). *Combats pour l'histoire*. Paris: Librairie Armand Colin.
10. Foucher, M. (2009). *L'Europe et l'avenir du monde*, Ed. Odile Jacob <https://www.diploweb.com/M-Foucher-L-Europe-et-l-avenir-du.html>
11. Lacoste, Y. (1986). *Géopolitique des régions de France*, t. 1: La France septentrionale, Paris, Fayard
12. Moreau-Defarge, F. (2009). *Introduction à la géopolitique*. Paris, éd. Seuil.
13. Reclus, E. (1894). *Geographie Universelle*. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt-6k31525j.texteImage> (accessed on: 29.09.2022).

REFERENCES

1. Vegech, M. (2020). Heopolytyka v postatyakh y termynakh: pidruchnyk dlya studentyv y aspirantyv spetsyalnosti «Polytologya». Uzhgorod : Gelvetyka.
2. Denysenko, K. Y. (2009). Heopolytyka ta heostrategiya Frantsiy : avtoref. dis. ... kand. polit. nauk: 23.00.04. Kyiv.
3. Malynovska, N. V. (2015). Zovnyshnyopolytychny kontseptsyi Frantsuzkoyi Respublyky. *Visnyk Dnypropetrovskogo unyversitetu*, 2, 155–165. file:///C:/Users/user/Desktop/693-%23%23default.genres.article%23%23-1420-1-10-20151113.pdf (data zvernennya: 29.09.2022).
4. Omelchenko, O. A. (2014). Heopolytyka Frantsiy v rakursy etnopsyhologichnyh osoblivostey natsiy. *Naukoviy chasopis NPU imeny M. P. Dragomanova*, 5, 122–127. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6574/Omelchenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (data zvernennya: 29.09.2022).
5. Todd, E. (2006). *Pyslya imperiy*. Ese pro zagnivanya amerikanskoyi systemi. Lvyyv: Kalvaryia.
6. Aron, R.(1962). *Paix et guerre entre les nations*, Paris, Calmann-Levy.
7. Brigot, A. (2003). Compte rendue. *Etudes internationales*, vol. 34, № 3.
8. De la Blache, P. V. (1913). Des caractères distinctifs de la géographie. https://www.persee.fr/doc/geo_0003-4010_1913_num_22_124_8245 (accessed on: 29.09.2022).
9. Febvre, L. (1992). *Combats pour l'histoire*. Paris: Librairie Armand Colin.
10. Foucher, M. (2009). *L'Europe et l'avenir du monde*, Ed. Odile Jacob <https://www.diploweb.com/M-Foucher-L-Europe-et-l-avenir-du.html> (accessed on: 29.09.2022).
11. Lacoste, Y. (1986). *Géopolitique des régions de France*, t.1 : La France septentrionale, Paris, Fayard
12. Moreau-Defarge, F. (2009). *Introduction à la géopolitique*. Paris, éd. Seuil.
13. Reclus, E. (1894). *Geographie Universelle*. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt-6k31525j.texteImage> (accessed on: 29.09.2022).

Матеріал надійшов до редакції 03.10.2022 р.